

I.V. Сніцар,
кандидат педагогічних наук, доцент;
В.О. Співачук,
старший викладач
(Хмельницький національний університет)

ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ СИНОНІМІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Стаття присвячена висвітленню проблеми типологічних особливостей фразеологічної синонімії в сучасних англійській та українській мовах. На базі фактичного матеріалу автори здійснили компаративний аналіз фразеологічної синонімії і фразеологічної варіативності. Також було виділено структурні та семантично характерні особливості фразеологічної синонімії в порівнюваних мовах.

Функціональне вивчення синонімічних відношень у сучасній українській та англійській мовах показало динаміку їх варіативності як між окремими словами, так і між словами і фразеологічними одиницями, між фразеологічними одиницями в цілому.

Фразеологічна синонімія має багато спільного з синонімією окремих слів: фразеологічні синоніми, як синоніми-слова, позначаючи одне й те ж саме поняття, мають свої змістовні чи стилістичні відтінки. Типи фразеологічних синонімів ідентифікуються з типами синонімів-слів. Однак фразеологічна синонімія відрізняється від синонімії на лексичному рівні. Це пояснюється наявністю суттєвих структурно-семантичних і семантико-стилістичних відмінностей між фразеологічними виразами і словами. Синонімічними вважаються такі фразеологічні утворення, які характеризуються спорідненістю фразеологічних значень, але відрізняються етимологічними образами та експресивно-емоційними властивостями.

Мета нашої статті полягає в тому, щоб дослідити процес становлення ФО, їх походження, також висвітлити проблему особливостей фразеологічної синонімії в англійській та українській мовах.

На нашу думку, без історико-етимологічного коментаря, неможливо встановити висхідне мотивування ФО. О.М. Мелерович та В.М. Мокієнко вважали, що "пояснення виникнення ФО, їх образного мотивування допоможе глибше вникнути в смисловий зміст ФО, наочно уявити різні грані фразеологічного образу, оцінити зображальні можливості ФО" [1: 109].

Як зазначає М.П. Кочерган, наприкінці 50-х років ХХ ст. починає практикуватися системний підхід до проблем структурно-семантичної організації фразеологізмів. Проблеми системності пов'язані з вивченням явищ фразеологічної варіативності, синонімії, антонімії, полісемії та омонімії [2: 152]. У цьому природу ФО дуже близька до природи слів. Синонімія, зокрема, є настільки розповсюдженим явищем, що існують словники синонімів в англійській фразеології [3]. Н.М. Амосова, наприклад, розрізняє синонімічні ФО двох типів: 1) синонімічні ФО, які мають однакову побудову і той самий лексичний склад, за винятком одного варіативного компонента; 2) синонімічні ФО, які мають в основі різні образи і відповідно побудовані різною лексикою [4: 126].

Більшість лінгвістів схиляється до думки, що ті фрази, які Н.М. Амосова відносить до першої групи, не є синонімами, а прикладами фразеологічної варіативності. На розмежуванні цих двох явищ наголошує укладач словника синонімів англійських фразеологізмів Н.Л. Каменецайте: "від фразеологічних синонімів чітко відмежовуються лексико-структурні варіанти фразеологізмів, адже між останніми немає ні семантичних, ні стилістичних відмінностей" [3: 4]. Автор словника визначає синоніми як такі "фразеологізми, які, відповідаючи тій самій частині мови, мають хоч би одне загальне значення поряд із розбіжностями або у відтінках цього загального значення, або в стилістичному забарвленні" [3: 4].

Складність цієї проблеми, на думку П.О. Редіна, пов'язується з тим, "що фразеологізм варіюється із значно більшим розмахом, ніж слово: до складу фразеологізму звичайно входить більша кількість компонентів, і кожен з них (і, крім того, їх співвідношення) в принципі припускає варіанти" [5: 50]. Явище варіативності та синонімії також безпосередньо торкається проблеми формального та семантичного варіювання фразеологізму. Синонімічні фразеологізми, маючи спільне значення, побудовані на різній образній основі (семантична ознака) і не припускають заміни слів-компонентів у своєму складі (формальна ознака).

Подібність у семантиці саме синонімічних ФО "ґрунтується на тому, що... вони належать до одного денотата, по-різному називаючи його, тобто у них збігається предмет позначення, а не поняття... Фразеологічні синоніми репрезентують різновид синонімії... за денотатом. Синоніми за сигніфікатом є фразеологічними варіантами" [5: 50].

Варіюванню, як правило, підлягає план вираження. "План змісту повинен зберігатися, інакше ми будемо мати справу не з фразеологічними варіантами, а з різними зворотами" [6: 26]. При розгляді варіантів у сфері фразеології на зміст та форму звертає увагу і В.П. Жуков: "в явищі варіативності виявляється протиріччя між формою та змістом фразеологізму. Ідеально фразеологічне значення, відпрацьоване і закріплене мовною традицією, повинно однозначно передаватися формою, але така відповідність постійно порушується. Справа в тому, що значення фразеологізму має тенденцію набувати різні форми вираження, і навпаки: одна і та ж фразеологічна форма прагне обслуговувати різні мовні функції" [7: 103-104]. Ось як В.П. Жуков розкриває явище синонімії: "власне фразеологічні синоніми слід відрізняти від фразеологізмів, охоплених явищем варіативності, від семантично зближених фразеологічних зворотів і від фразеологізмів, що мають таке типове значення, яке виявляється при різних словах вільного вжитку. Якщо заміна компонентів призводить до зміни

внутрішньої форми, то... виникають фразеологізми-синоніми, а не варіанти одного і того ж фразеологізму" [7: 118].

Л.Г. Скрипник дає наступні визначення фразеологічних варіантів та синонімів: "фразеологічні варіанти – це співіснуючі в мовній системі, утверджені традицією різновиди ФО, які мають те саме значення, але різняться між собою одним чи кількома компонентами лексичного складу або певними елементами граматичної структури" [8: 122].

Л.Г. Скрипник зазначає, що "фразеологічними синонімами вважаються ФО, які позначають той самий предмет дійсності, виражають те саме поняття, відтіняючи різні сторони його, і при різній внутрішній формі і неоднаковому лексичному складі мають однотипне категоріальне значення, однакову семантичну сполучуваність зі словами оточення" [8: 212].

На перший погляд, такі визначення видаються чіткими та зрозумілими, і "поділ між фразеологічними синонімами та варіантами може бути проведений за наявністю семантичної та формальної ознак у варіюванні ФО. Однак через те, що фразеологічні варіанти та синоніми щільно пов'язані в рамках парадигматичних угруповань, існує певна дифузна зона перехідності між цими явищами" [5: 51]. Існування подібної дифузної зони перехідності може призвести до перетворення варіантів ФО в самостійні фразеологічні синоніми. Як правило, такий перехід буде відбуватися в лексичних варіантах при взаємозаміні всіх слів-компонентів.

Синонімія фразеологізмів настільки поширене явище, що існують спроби класифікувати фразеологізми-синоніми. М.Т. Демський виділяє такі групи ФО-синонімів: рівнозначні чи дублети; семантичні або ідеографічні; стилістичні; експресивно-емоційні; семантико-стилістично-емоційні [9: 42].

Класифікація, запропонована О.В. Куніним, наближена до тої, що застосовується до слів-синонімів. Він виділяє ідеографічні синоніми, стилістичні та стилістико-ідеографічні [10: 109-110].

У межах фразеологічної синонімії та варіантності особливий акцент буде робитися на взаємозамінюваних компонентах. О.В. Кунін поділяє взаємозамінювані компоненти на такі, які є синонімами за межами даної фрази. "Взаємозамінювані компоненти, які є ідеографічними синонімами, що відносяться до одного стилістичного ряду, але відрізняються відтінками значень, можуть виражати свої відмінності у складі ФО" [11: 4-5]. Це явище можна пояснити втратою даними синонімами свого номінативного значення у складі ФО.

Фразеологізми, які вступають у синонімічні зв'язки, характеризуються градацією синонімічності. Найвищою ступінню шкали характеризуються фразеологічні одиниці (ФО), значення яких співпадає і які вільно замінюють одна одну в будь-якому контексті. Аналіз фактичних даних показує, що однакова сполучуваність – явище досить рідкісне як на рівні лексичної, так і на рівні фразеологічної синонімії. Значно частіше в синонімічному ряді можна виділити такий фразеологізм, який, не порушуючи змістовних характеристик, замінює будь-який фразеологізм свого ряду, тоді як зворотна заміна може бути відсутня. Подібні фразеологізми, які є домінантою синонімічного ряду, характеризуються найбільш широкою сполучуваністю і семантичною місткістю. Так, у синонімічному ряді *покидати білий світ – покидати грішну землю – іти в далеку дорогу – іти з світу – відправитися на той світ* перераховані фразеологізми переважно вживаються із загальним значенням "помирати". А у синонімічному ряді *as black as a crow – as black as crow's wing – as black as a sloe, as ink, as coal, as ebony, as jet, as soot* фразеологізми мають домінантне значення "дуже чорний".

У результаті дослідження встановлено, що найбільш широкі лексико-фразеологічні зв'язки мають фразеологізми *покидати білий світ* та *as black as a crow*, які при заміні будь-яких фразеологізмів своїх синонімічних рядів, змісту контексту не змінюють і вживаються в домінантному значенні. Інші фразеологізми цих синонімічних рядів мають значно вужчу сполучуваність.

Заміна одного фразеологічного синоніма іншим залежить: 1) від структурної організації; будови фразеологізмів, які вступають у синонімічні відносини; 2) від міри семантичної близькості фразеологічних зворотів; 3) від властивості фразеологізмів мати при собі однакове лексичне оточення і вживатися в одній загальній конструкції; 4) від характеру співвідносності синонімічних фразеологізмів з однією й тією ж частиною мови; 5) від стилістичної співвідносності синонімічних зворотів і їх емоційного забарвлення.

Враховуючи структурно-семантичний аспект дослідження фразеологічних синонімів (ФС), необхідно виділити ФС – кореляти, одноструктурні ФС, різноструктурні ФС. Одноструктурні характеризуються однаковою структурною схемою. Наприклад, фразеологізми *не бачити білого світу, не бачити вільної хвилини* утворені за однією схемою "V + A + N gen" – в українській мові, а в англійській мові фразеологізми *a white crow, a black swan* (щось рідкісне) мають таку схему: "D + A + N".

На відміну від одноструктурних, для різноструктурних ФС характерна варіативність структурних особливостей складових компонентів фразеологізму, наприклад: в українській мові – *золотий лоб, повний лоб, з головою, є лій в голові, голова варить, макітра розуму*; в англійській мові *blue coat – blue – coat boy*.

Одноструктурні фразеологізми легко замінюють один одного в синтаксичних позиціях, а різноструктурні, навпаки, в одних синтаксичних конструкціях взаємозамінюються, а в інших синтаксичних позиціях такої можливості не мають.

Більшість різноструктурних ФС перебувають у відносинах часткової взаємозаміни. Наприклад, у реченні "Колись тут вирувало життя, тепер – *ані рудої миші*" фразеологізм *ані рудої миші* можна вільно замінити фразеологізмами *ані душі, ані лялечки*. І як приклад з англійської мови: "George suggested meat and fruit pies, cold meat, tomatoes and green stuff".

Необхідно зауважити, що вживання ФС в обох мовах в лексично подібних контекстах у першу чергу залежить від семантичної близькості фразеологізмів, а не від їх конструктивних якостей. ФС, які можуть замінювати один одного в певних контекстах, утворюють зону загальної сполучуваності і, навпаки, фразеологізми, взаємозаміна яких неможлива, характеризуються індивідуальною сполучуваністю.

Не можна вважати синонімами такі мовні одиниці, власні значення яких важко чи зовсім неможливо встановити. Порівняємо фразеологізми як *мідному казанкові, аж синій, темними фарбами*, як з *білої гарячки* (укр.), *white feather, green light* (англ.). Зміст цих фразеологізмів може бути лише приблизно переданий словами і словосполученнями з підсилювальним значенням. Поняття, які виражені відповідними словами і словосполученнями (ідентифікаторами), надто широкі, фразеологічно необмежені і позбавлені негативного експресивного відтінку. А подані фразеологізми мають "лише фразовий зміст", який не походить від слів-конкретизаторів. Семантична неточність цих фразеологізмів зникає в сполученні з словами-провідниками: *служити, як мідному казанкові; бідний, аж синій; малювати темними фарбами; говорити як з білої гарячки* (укр.); *to show the white feather, to give the green light* (англ.).

Слід також проводити межу між фразеологічною синонімією та лексичною варіантністю. Якщо при заміні одного компонента іншим змінюється внутрішня форма (наприклад: *до зелених віників і до нових віників, до сивої коси і до білого волосу, у рожевих фарбах, і у рожевому світлі; as black as hell і as black as night, as green as gooseberry і as green as a grass, green horn і a green hand*, то в подібних випадках виникають ФС, а не варіанти однієї й тієї ж фразеологічної одиниці; і, навпаки, якщо заміна компонентів не порушує семантичної єдності фразеологізму і в той же час не призводить до зміни образної уяви (внутрішньої форми), то в таких випадках спостерігаємо варіантність фразеологізму (наприклад: *мідний лоб і мідяне чоло, мов чорна хмара і мов чорна туча, дивитись крізь рожеві окуляри і дивитись крізь рожеві скельця; to beat one black і to pinch smth black and blue, red rag і red rag to a bull, red coat і red-coated gentry*). Явище варіантності властиве переважно таким фразеологізмам, до складу яких входять компоненти, що перебувають між собою у відношенні синонімії: *світ білий закрився (замкнувся); to beach (to pinch) black and blue*. Слова вільного вжитку *закрився – замкнувся і to beach – to pinch* є семантично подібними, належать до однієї і тієї ж частини мови і є лексичними синонімами.

В обох аналізованих мовах, як зазначалось, існують різні варіантні фразеологічні ряди. Все залежить від характеру видозміни компонентів фразеологізму. Так, фонетична і морфологічна видозміна компонентів не призводить до зміни значення фразеологізму. До цього призводить словотворча і особливо лексична варіантність компонентів.

Більш помітна різниця між фразеологічними варіантами у варіантному ряді спостерігається при лексичній заміні одного чи декількох компонентів. Справа в тому, що ті компоненти, які мають в основі слова з різним лексичним значенням, частіше варіюються (наприклад: *говорити, як з білої гарячки; і базікати як з білої гарячки: green stuff green meat*. Тут спостерігається реальний перехід варіантності в синонімію.

Варіантність – це досить комплексна і багатоаспектна організація фразеологізмів, яка включає в себе набір формальних і змістовних характеристик.

В один синонімічний ряд об'єднуються фразеологізми з максимально близьким значенням. До складу того чи іншого синонімічного ряду не входять семантично співвідносні, наближені фразеологізми, які, у свою чергу, можуть утворювати самостійне синонімічне гніздо. Наприклад, фразеологізми *пройшов (крізь) вогонь, воду і мідні труби, пройшов Крим і Рим (і мідні труби)* об'єднуються в один синонімічний ряд, а співвідносні по змісту фразеологізми *стріляна птиця, пройти (крізь) огонь і воду (і мідні труби); пройти і мідні труби і чортів зуби; пройти крізь сито і решето* – у другий. Між цими співвідносними синонімічними рядами можна виявити риси подібності і відмінності. І в тому, і в іншому синонімічному ряді фразеологізми виступають з оцінним значенням. Ці фразеологізми характеризують людей, які побували в різних життєвих ситуаціях і внаслідок цього набули великого досвіду в чомусь. Але вони різняться лексико-граматичним, категоріальним відношенням: фразеологізми *пройшов (крізь) вогонь, воду і мідні труби, пройшов Крим і Рим* мають процесуальне значення і співвідносяться з класом дієслів, а фразеологізми *стріляна птиця і третій калач* мають лексико-граматичне значення предметності і співвідносяться з іменниками.

Попри це, всі ці відмінності зникають і перекриваються семантичною близькістю протиставних зворотів, внаслідок чого вони і сприймаються як синоніми.

Отже, синонімія фразеологічних одиниць як в англійській, так і в українській мовах знаходиться у суттєвому зв'язку з їх багатозначністю. Між варіантністю і синонімією лежить зона перехідності, куди відносяться рівнозначні фразеологізми, у складі яких варіюючі компоненти наближаються до слів, об'єднаних в одне семантичне поле за родовими чи асоціативними ознаками.

Усі структурні заміни фразеологічних виразів, поява чисельної кількості різних синонімічних варіантів надають мовам експресії, певного емоційного забарвлення та стилістичної виразності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Мелерович А.М., Мокиєнко В.М. О принципах словаря индивидуально-авторских употреблений фразеологических единиц в современном русском языке // Советская лексикография. Сборник статей. – М., 1998. – С. 101-115.
2. Кочерган М. П. Загальне мовознавство. – К.: Академія, 1999. – 287 с.
3. Каменецкайте Н.Л. Синонимы в английской фразеологии. – М., 1971. – 367 с.
4. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. – Л., 1963. – 208 с.
5. Редін П.О. Типи системних зв'язків фразеологічних одиниць у мові // Мовознавство. – 1994. – № 4-7. – С. 50-52.
6. Мокиєнко В.М. Славянская фразеология. – М.: Высшая школа, 1989. – 286 с.
7. Жуков В.П. Семантика фразеологических оборотов. – М.: Просвещение, 1978. – 160 с.
8. Скрипник Л.Г. Фразеология української мови. – К.: Наукова думка, 1973. – 280 с.
9. Демський М.Г. Системні зв'язки у сфері фраземіки // Мовознавство. – 1991. – № 2. – С. 36-43.
10. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1986. – 336 с.

11. Кунин А.В. Замена компонентов фразеологизмов как стилистический приём // ИЯШ. – 1977. – № 2. – С. 3-12.
12. Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології. – Харків: Вища школа, 1987. – 135 с.
13. Чернышова И.И. Явление синонимии и полисемии в фразеологии немецкого языка // Иностранные языки в школе. – 1980. – № 6. – С. 100-107.
14. Удовиченко Г.М. Фразеологічний словник української мови: в 2-х томах. – К.: Вища школа, 1984. – 384 с.

Матеріал надійшов до редакції 10.04. 2008 р.

Співачук В.А., Сніцар І.В. Типологические особенности фразеологических синонимов в английском и украинском языках.

Статья посвящена освещению проблемы фразеологической синонимии в современных английском и украинском языках. На базе фактического материала авторы статьи осуществили компаративный анализ фразеологической синонимии и фразеологической вариантности. Также были выделены структурные и семантически характерные особенности фразеологической синонимии в сравниваемых языках.

Spivachuk V.O., Snitsar I.V. Typological Peculiarities of Phraseological Synonyms in the English and Ukrainian Languages.

The paper presents the problem of typological peculiarities of phraseological synonyms in the present-day English and Ukrainian languages. On the basis of the factual material comparative analysis of phraseological synonyms and phraseological variants has been carried out. The structural and semantic characteristic features of phraseological synonyms typical of the languages in question have been traced.